

НОВА ІСТОРІЯ**РІЧ ПОСПОЛИТА У ЧАСИ ПОТРЯСІНЬ ТА ЗАНЕПАДУ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XVII–XVIII СТОЛІТТЯ)****Леськів Олег,**

студент IV-го курсу історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка.
e-mail: ukr.net77665@fmail.com

Науковий керівник: Григорук Наталія,

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

На 1648 р. Річ Посполита була однією з найсильніших європейських держав. Проте її державний організм був підточений хворобами, головними з яких були слабкість влади короля та його адміністрації, політична корупція та падіння свідомості громадських обов'язків широких кіл шляхти, що прикривалися тирадами про патріотизм і «золоті вольності». Розквіт цих вольностей контрастно підкреслював соціальну прірву між безправністю простолюду і необмеженою владою над ним панів, відбувався на тлі посиленого національного пригнічення українців, білорусів, литовців, росіян. Визвольна війна українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького оголила ці хвороби. Її вибух поклав початок епосі потрясінь і занепаду Речі Посполитої, яка тривала до середини XVIII ст.

20 травня, у Варшаві помер король Владислав IV, а 17 листопада королем був обраний його брат – Ян Казимир, причому недвозначна підтримка Б. Хмельницьким його кандидатури стала чи не вирішальним чинником. Гетьман, вважаючи його поміркованим політиком, сподівався домовитися з ним щодо задоволення козацьких вимог. Козацько-польські переговори, започатковані під Замостям, продовжувались у лютому 1649 р. в Переяславі.

Від початку жовтня до середини грудня 1653 р. Б. Хмельницький разом з Іслам Гіреєм III тримав в облозі під містечком Подільського воєводства Жванцем 40-тисячне коронне військо, очолюване Яном Казимиром. Врешті хан узяв на себе, як і під Зборовом, роль посередника, незацікавленого у надмірному посиленні будь-кого з противників. Його переговори з польським командуванням закінчилися 17 грудня угодою, яка відновлювала статті Зборівського договору.

На той час поновлення Зборівського договору для керівництва Війська Запорозького вже не було особливо бажаним успіхом. Справа в тому, що на його прохання 11 жовтня 1653 р. Земський собор у Москві ухвалив рішення прийняти Військо Запорозьке з «городами их и землями» під «государя високою руку». Прийнята на Переяславській козацькій раді 18 січня 1654 р. ухвала про перехід України під протекторат Московської держави викликала в правлячих колах Речі Посполитої вкрай негативну реакцію: українська проблема, після тривалої війни, вийшла за межі внутрішніх незгод у Речі Посполитій і перетворилася у зовнішню війну з Москвою.

19 липня 1655 р. Швеція оголосила війну Речі Посполитій. У своєму прагненні повністю запанувати на південному узбережжі Балтійського моря Швеція мала намір захопити польсько-литовську частину узбережжя. Опанування Москвою у 1654 р. значної частини Білорусі і побоювання, що московити під час війни з Річчю Посполитою на цьому не зупиняться. На рішення вплинуло й сильне послаблення Речі Посполитої у багаторічній війні з повсталою Україною та у конфлікті з Москвою. Приводом для оголошення війни Речі Посполитій послужило вживання Яном Казимиром титулу короля Швеції.

На зайнятих територіях шведи чинили численні насильства, руйнування, грабунки, реквізиції продовольства, нищення населення і національних цінностей, знущання над релігійними почуттями католиків. У пам'яті польського народу ці їхні дії, що супроводжувалися голодом й епідеміями, відклалися як жахливе лихоліття – шведський потоп.

Шведська навала була першою глобальною війною на території Польщі за всю до тогочасну її історію. Вона завдала їй величезної шкоди. Різко впала чисельність населення, занепало господарство. Дальшого розхитування зазнали політичні устої держави, загальмувалося культурне життя. Одним з наслідків «потопу» було посилення католицького фанатизму: поширилася нова, більш потужна хвиля контрреформації, яка нагнітала настрої ненависті до протестантів.

«З 1652 р. в роботі польського парламенту запроваджено практику «Liberum veto». Достатньою підставою для зриву сейму і скасування раніше ухвалених постанов могла бути незгода з постановами парламенту навіть одного з його депутатів. З цієї причини депутати сеймів досить часто, нічого не вирішивши, роз'їжджались» [2].

19 червня 1669 р. на сеймі шляхта, намовлена на це противниками орієнтації країни на Францію, обрала королем свого кандидата – поляка 29-річного Михайла Вишневецького, взявши до уваги, що він був сином популярного серед неї кривавими розправами над повсталим українським людом Яреми Вишневецького.

«Правління Михайла Вишневецького видалося короточасним для нього і нещасливим для Речі Посполитої. Воно було сповнене невдач. Почалося з того, що коронаційний сейм, який проходив у жовтні - першій половині листопада 1669 р., був зірваний, причому то був перший зірваний коронаційний сейм і перший, який зірвано до закінчення відведеного для його роботи шеститижневого строку» [1, с. 192].

21 травня 1674 р. Ян Собеський став польським королем під іменем Яна III. Ставши королем, Я. Собеський постановив насамперед повернути Речі Посполитій втрачені нею на користь Порти українські землі.

1 квітня 1683 р. у Варшаві був укладений польсько-австрійський союз, який передбачав спільні дії проти Османської імперії. 14 липня 1683 р. 100-тисячна турецька армія розпочала облогу Відня, на допомогу імператорові прибула 22-тисячна польська армія, якою командував Ян III.

Генеральна битва під Віднем відбулася 12 вересня 1683 р. Перемога союзників була повною, в чому велика заслуга належала Янові III як головнокомандувачу. Жодної політичної вигоди Віденська перемога Речі Посполитій не принесла. Натомість нею повною мірою скористалась Австрія.

Під тиском Австрії й Римської курії, зацікавлених у залученні до війни проти Порти Московської держави, Ян III пішов на укладення мирного договору з нею. У Москві 6 травня 1686 р. був проголошений вічний мир, який був поразкою дипломатії Речі Посполитої та особисто Яна III Собеського.

Штовхаючи Річ Посполиту на антитурецькі дії, Австрія, водночас, підступно уклала 1686 р. договір з Бранденбургією і Швецією, який містив пункт про те, що сторони беруть на себе зобов'язання запобігти проведенню змін у державному устрої Речі Посполитої, котрі б могли її зміцнити.

Останні роки свого життя Ян III часто хворів, мало займався державними справами. Країну огортала анархія і безправ'я. Піднесла голову прогабсбурзька опозиція, до якої входили примас, гетьман великий коронний, гетьман великий литовський, канцлер литовський і ряд інших осіб. Ян III помер 17 червня 1696 р. у Вілянові, резиденції біля Варшави.

Роки правління Яна III сповнені вирішенням зовнішньополітичних проблем. Внутрішньою ситуацією в країні він цікавився мало. На його щастя, до різких загострень її не доходило. Королеві, зрештою, не вистачало рішучості у протидії своїм політичним противникам.

15 вересня 1697 р. Фрідріх Август I в Кракові був коронований єпископом, він прибрав собі як король ім'я Август II. Поява на польському престолі Августа II, прозваного Міцним, поклала початок персональній унії Речі Посполитої і Саксонського курфюрства. Довший час Август II як король у своїй політичній діяльності намагався перетворити польський трон у дідичний трон Веттінів.

Плани Августа II стосовно Речі Посполитої та спроби їх реалізувати з неприязню і ворожістю сприймалися більшістю шляхти і магнатів, тому що, на їхнє переконання, вони загрожували проникненням саксонських впливів у країну, перебудовою її в абсолютистському дусі, обмеженням, а то й скасуванням «золотих вольностей». Для досягнення цієї мети король не гребував придбанням прихильників шляхом підкупу, торгівлі посадами і земськими урядами, ігнорування законів Речі Посполитої.

У липні 1701 р. шведський король Карл XII розпочав військові дії на території Речі Посполитої. На бік Карла XII перейшли найзаможніші литовські магнати та частина литовської шляхти, що їх підтримувала. У розмовах з польськими достойниками Карл XII вимагав провести детронізацію Августа II, твердячи, що той є одним із призвідців війни.

16 лютого 1704 р. у Варшаві була створена генеральна прошведська конфедерація. Конфедерати проголосили детронізацію Августа II, а 16 квітня, на вимогу Карла XII – стан безкоролів'я. 12 липня група шляхти, скликаної конфедератами, оточена шведським військом, обрала польським королем 27 річного познанського воєводу С. Лещинського, який був безоглядним виконавцем волі Карла XII. Річ Посполита стала ареною не тільки війни Августа II як курфюрста з Швецією, а й громадянської війни.

Річ Посполита вийшла з Північної війни, в якій після Полтавської битви участі фактично не брала, без територіальних втрат і здобутків, формально навіть як один з її переможців. Проте, насправді вона була жертвою цієї війни: на її території багато років точилися військові дії, на утримання війська йшли величезні кошти, армії грабували населення, частими були епідемії. Все це винищувало і виснажувало державу, завдавало їй неймовірних матеріальних і людських втрат. Північна війна яскраво показала і поглибила вади державно-політичного устрою Речі Посполитої, свідченням чого був небачений до того розмах політичної анархії, спричиненої головним чином магнатськими угрупованнями, котрі нерідко нехтували державними інтересами заради досягнення своїх цілей. На період Північної війни припадає посилене втручання іноземних держав, в першу чергу Росії, у внутрішні справи Речі Посполитої. Фактично, відтоді Росія все менше рахувалася з думкою і намірами уряду цієї держави, яка все більше ставала для неї свого роду «прохідним двором» [1, с. 206].

Падіння міжнародного престижу Речі Посполитої дійшло до того, що Росія, Пруссія й Австрія вирішували, кому бути або не бути на польському престолі після смерті Августа II: 13 грудня 1732 р. в Берліні був підписаний трактат «трьох чорних орлів», за яким Росія, Пруссія й Австрія зобов'язалися не допустити до польської корони Фрідріха Августа, сина Августа II, а також С. Лещинського. 5 жовтня біля села Каменя в присутності російського війська королем був обраний

саксонський курфюрст Фрідріх Август. Він прибрав собі ім'я Август III. 17 січня 1734 р. відбулася його коронація в Кракові.

В особі Августа III Річ Посполита отримала короля, який справами у ній цікавився мало, не дбав про зміцнення королівської влади, повністю покладався на польських і саксонських міністрів. У Польщі він постійно перебував тільки у 1756–1763 рр. За всі інші роки свого правління в Речі Посполитій він загалом перебував до двох років, переважно під час роботи сеймів.

Під час правління Августа III Річ Посполита фактично була пасивним суб'єктом міжнародних відносин, особливо піддавалася тискові з боку Росії. Катастрофічний стан, в якому перебував державний устрій породив і зміцнив в середовищі шляхти переконання, що, оскільки країна при цьому продовжує так-сяк існувати, то такий стан є нормальний. Звідси походило поширене хвалькувате шляхетське гасло «Польща існує завдяки безвладдю». Це гасло видавалося їй вірогідним ще й тому, що нейтралітет Речі Посполитої на міжнародній арені, якого вона дотримувалася, гарантував спокійне існування, що слабка Річ Посполита, яка нікому не загрожує, не буде об'єктом іноземної агресії.

Висновки. Отже, криза шляхетсько-магнатської системи в Речі Посполитій дала можливість оточуючим державам активно впливати на внутрішнє життя держави. Причинами цього було консервативне та егоїстичне, недалекоглядне мислення шляхти, яка гальмувала процес розвитку. Найяскравішим прикладом цього було право вето, що перешкоджало приймати рішення на рівні держави і роздробило польське суспільство на магнатські угруповання, до чого додалися часті війни, які спустошували країну і загострювали кризу і зосереджували увагу королів на зовнішній політиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002.
2. Polska w czasie trzech rozbiorów 1772–1799: studia do historii ducha i obyczaju J. I. Kraszewskiego. Tom II. 1788–1791.
3. Економічний занепад та політична криза в Речі Посполитій (друга половина XVII – XVIII ст.). URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-ekonomichniy-zanepad-ta-politichna-kriza-v-rechi-pospolitij-druga-polovina-xvii-xviii-st-351895.html>
4. Польща у XVIII ст.: економічний і політичний занепад. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/31310/